

Hoci každý spôsob života v ľudských dejinách podlieha zmenám, vyúsťujú rozdiely v ich rozsahu a tempe v existenciu dvoch odlišných vývinových typov spôsobu života: a) stacionárneho a b) dynamického.

Výskyt dynamického typu spôsobu života v dejinách nie je žiadnou samozrejmosťou. Dokonca aj v dynamických sociálnych systémoch môže byť širokým masám pracujúcich po značný čas mocensky vnucovaný stacionárny spôsob života. A predsa sú zmeny v spôsobe života obyvateľstva neoddeliteľnou stránkou dejinného vývoja spoločnosti. Všetky závažné zmeny v systéme a procesoch spoločenského života nevyhnutne vyvolávajú adekvátne zmeny v spôsobe života sociálnych subjektov a naopak, sú samy týmito zmenami urýchľované a usmerňované.

Weberova analýza významu protestantskej etiky pre rozvoj kapitalizmu osvetlila platnosť iba druhej stránky tejto interakcie medzi objektívnym procesom sociálneho vývoja a subjektívnym životom jeho účastníkov. Na určujúci význam jej prvej stránky poukázal Marx ešte v *Nemeckej ideológii*, ale až očividnosť determinácie spôsobu života vedeckotechnickou revolúciou a svetovým revolučným procesom v súčasnej dobe priniesla jej uznanie aj mimo rámca marxizmu.

Zmeny v spôsobe života však nemusia byť iba živelným a preto ponajviac neželaným účinkom technologických, ekonomických a sociálnopolitických zmien v povahe spoločnosti, ako ich dnes v prevažnej väčšine reflektuje buržoázna sociológia. V socialistických krajinách sa dnes upiera pozornosť spoločenských vied a riadiacej praxe k problematike spôsobu života práve so snahou o uvedomelú spoločenskú reguláciu spôsobu života, o jeho humanisticky motivovanú optimalizáciu a jeho využitie pri cieľavedomej stimulácii progresívneho rozvoja spoločnosti.

Marxisticko-leninská teória spôsobu života nepokladá zmeny v životnom procese sociálnych subjektov za prvotné príčiny spoločenského rozvoja, ale za jeho subjektívne faktory, mnohostranne vpletené do objektívnych procesov rozvoja sociálneho systému. V tomto zmysle „spôsob života“ je aj nie je kategóriou sociálneho systému. Ako ukazuje V. S. Semjonov, „...neoznačuje konkrétnu sféru života spoločnosti, ani súhrn týchto sfér, ale kvalitu, spôsob činnosti ľudí vo všetkých sférach a oblastiach spoločenského života vôbec“. Je to „...určitý spôsob životnej činnosti ľudí, ktorý má svoj zdroj v jestvujúcich spoločenských a hlavne výrobných vzťahoch. Predstavuje určitý typ činností, správania či konania jednotlivcov vo všetkých sférach života spoločnosti: ekonomickej, sociálnej, politickej aj duchovnej“ [Semjonov 1975: 8].

Spôsob života je preto skôr kategóriou opisu sociálneho celku, v ktorom vyjasňuje väzby, prepájajúce procesy sociálneho systému s životnými procesmi ich ľudských nositeľov. Zaznamenáva všeobecné vlastnosti sociálneho systému, ako sa odrážajú v kvalitatívnej štruktúre životných činností sociálnych sub-

jektov, nie je však opisom samotného tohto systému. Podstatou svojho obsahu je spôsob života charakteristikou usporiadania ľudského života v jeho podstatných, typických a opakovateľných stránkach na rôznych subjektívnych úrovniach: individuálnej, skupinovej, triednej a celospoločenskej. Spôsob života je teda jedným z „tvarových pojmov“, ako ich nazval Arnold Hauser [Hauser 1975: 155], ktorý neopisuje globálny, ale prierezoový sociálny jav a síce relevantnú štruktúru životného procesu rôznych sociálnych subjektov.

Aj z toho je patrná odlišnosť daného pojmu od korešpondujúcich kategórií, ako je kvalita života, alebo životný štýl. Každá z nich označuje podstatne užší okruh sociálnych skutočností.

Kategória kvalita života hodnotí ľudský zmysel jednotlivcom vykonávaných životných činností a osvojených životných hodnôt, alebo ich v operacionálnej polohe priraduje jednoducho ku konkrétnym subjektom. Nespôsobilosť danej kategórie ku komplexnému opisu podstaty životného procesu sociálnych subjektov začína sa dnes pomaly pociťovať aj v buržoáznej sociológii. Vo svojej individualistickej interpretácii stráca zo zreteľa objektívne determinanty ľudského života, zatiaľ čo v univerzalistickej nedoceňuje opäť význam subjektívneho sprostredkovania objektívnych spoločenských procesov a z neho vyplývajúcej diferenciácie sociálnych subjektov. Prostredníctvom danej kategórie možno preto dospieť nanajvýš k ozrejeniu subjektívnej spokojnosti jednotlivcov s priebehom ich života alebo k inventarizácii hodnôt, ktoré užívajú a spotrebúvajú.

Ani pokusy o syntetickejší prístup k chápaniu kvality života [Gerson 1976: 793—806] nezbavujú túto kategóriu jej singularistickej povahy a jej organickej neschopnosti postihnúť vzájomné súvislosti jednotlivých kvalitatívnych stránok života, ktoré analyzuje.

Obsah kategórie životný štýl prekračuje singularistický horizont prvej kategórie iba v obmedzenom zmysle. Venuje pozornosť štrukturálnym momentom životného procesu, ale len z hľadiska formálnej vyhranenosti vzťahov jednotlivých kvalít života, ktorá má bezpochyby väčšiu dôležitosť pre vzťahy jednotlivca k rôznym referenčným skupinám, ako pre vlastnú reprodukciu jeho života.

Spôsob života, ktorý zachycuje reálnu štruktúru životného procesu a skúma teda kvalitatívne komponenty života v ich vzájomných funkčných vzťahoch, zákonite nadobúda vo vzťahu k obom predchádzajúcim kategóriám postavenie ich fundamentačného pojmu.

Sám spôsob života sa však nachádza v analogickom postavení ku kategórii sociálneho systému, ktorá sa ako opis objektívnych sociálnych podmienok životných procesov sociálnych subjektov s rovnakou nevyhnutnosťou stáva referenčným rámcom ich špecifickej interpretácie pomocou pojmu spôsob života.

V podmienkach socialistickej spoločnosti vyúsťuje determinácia spôsobu života sociálnym systémom vo vznik kvalitatívne nového sociálneho typu spôsobu života — socialistického spôsobu života. Tento spôsob života uvedomele uvádza základné životné prejavy obyvateľstva do súladu s dynamickým rozvojom sociálneho systému a nadobúda v dôsledku toho sám dynamický charakter, a to v kvalitatívne novom, programovom zmysle slova.

1. Dynamika socialistického spôsobu života a jej faktory

Vysoká dynamika rozvoja socialistickej spoločnosti je bezprostredným účinkom toho, že sa na pôde socialistického zriadenia sformoval nový historický typ spoločenskej praxe, vyznačujúci sa súladom medzi vývinovými tendenciami

objektívnych spoločenských procesov a medzi životnými motiváciami a aspiráciami sociálnych subjektov. Zásluhou tohto súladu sa široko roztvárajú hranice uvedomelého vplyvu ľudského subjektu na priebeh vlastného života a smerovanie sociálnych procesov a v rámci toho aj na tempo a rozsah ich vývinovej dynamiky.

Súlad objektívnych a subjektívnych stránok rozvoja socialistickej spoločnosti vonkoncom neznamená zväzujúcu závislosť ľudského subjektu na odcudzenom priebehu objektívnych spoločenských procesov, súčasne ho však nemožno chápať ani ako výberové využívanie objektívnych možností k ľubovoľným účelom. Daný súlad a jeho postupne vzrastajúca miera je výsledkom prenikavých revolučných zmien v sociálnom systéme spoločnosti a v povahe sociálnych subjektov, ktoré sa v procese revolúcie navzájom aktivizujú a uvádzajú do spoločného dialektického pohybu.

Odstránením triedneho antagonizmu socialistickou revolúciou sa preto nemení len charakter sociálneho systému, ale aj povaha životného procesu sociálnych subjektov. Vzrastá spoločenská racionalita, efektívnosť a produktivita pracovnej činnosti, zvyšuje sa životná úroveň pracujúcich, rastie kultúrnaosť ich života, upevňujú sa sociálne istoty, znižuje sa miera konfliktných konfrontácií sociálnych subjektov a zvyšuje sa napokon aj cieľavedomosť a úspešnosť ich celkového životného úsilia. Bezprostredným účinkom týchto zmien je prudký vzrast spoločenskej aktivity pracujúcich a ich čoraz širšie zapájanie sa do účasti na uvedomelom pretváraní a riadení objektívnych procesov spoločenského života.

Nemenej závažným účinkom socialistických zmien v sociálnom systéme a sociálno-triednej štruktúre spoločnosti je všestranné oživenie a obohatenie životných činností obyvateľstva, sprevádzané všeobecným zvýšením dynamiky životného procesu a zmien v spôsobe života. Dynamickosť rozvoja spôsobu života však vzrastá aj v špecifickejšom zmysle, zužujúcom jej význam na okruh reštrukturalizačných a systémotvorných vývojových procesov, a medzi nimi ďalej na určujúce procesy s progresívnym zmyslom. Práve v tomto dvojnásobnom zúžení významu stáva sa pojem „dynamika“ najvhodnejším prostriedkom analýzy a charakteristiky druhej špecifickosti socialistického spôsobu života.

V prípade socialistického spôsobu života nemá teda dynamický charakter len sociálny proces šírenia a upevňovania jeho vplyvu v radoch obyvateľstva. Podstatným prejavom jeho dynamickej povahy je schopnosť jeho vnútorného rozvoja, kvalitatívneho vyzrievania a štrukturálneho obohacovania jeho obsahu.

Obsahový rozvoj socialistického spôsobu života neprebíha ako lineárny proces s nemennou dynamikou. Determinačná štruktúra spôsobu života zaznamenáva v každej etape vývoja socialistickej spoločnosti kvalitatívne zmeny a podobne sa v nej mení aj charakter a intenzita spätného vplyvu spôsobu života na priebeh tohto vývoja. V období krízy kapitalistického zriadenia v Československu to boli predovšetkým faktory objektívnej povahy, ktoré revolucionizovali rozvoj spôsobu života obyvateľstva. Odstránenie sociálnych protirečení kapitalizmu v procese socialistickej výstavby viedlo postupne k vyrovnávaniu vplyvu objektívnych faktorov rozvoja spôsobu života s faktormi subjektívnej povahy, ktorých vplyv v danom období napokon prevládol. Dovŕšenie socialistickej výstavby posunulo do popredia opätovne vplyv objektívnych faktorov, vytvárajúc však v procese všestranného rozvoja socialistického spoločenského systému pôdu pre nové, hlbšie a bohatšie uplatnenie subjektívnych faktorov v nadchádzajúcom období rozvinutej socialistickej spoločnosti.

V typologickom zjednodušení sa javia tieto transformácie determinatívnej

štruktúry rozvoja spôsobu života v socialistickej spoločnosti ako určitý vývinový rytmus, v ktorom si hybné sily objektívnej a subjektívnej povahy vymieňajú poradie dôležitosti v závislosti na tom, ako postupne napreduje riešenie úloh výstavby nového spoločenského zriadenia a formovania nového socialistického človeka. Význam analýzy týchto zmien v determináčnej štruktúre rozvoja spôsobu života spočíva v tom, že objasňuje príčiny zmien v povahe životných cieľov a orientácií obyvateľstva, v smerovaní rozvoja spôsobu života obyvateľstva a povahy jeho diferenciacie, v psychologickej klíme spoločnosti a v jej celkovom životnom procese, ktorý neprebíha ako lineárny, ale ako cyklický proces so stúpajúcou tendenciou.

Na rozdiel od minulosti, kedy spôsob života obyvateľstva dynamizovali iba určité stránky sociálnej reality, nadobúda v socialistickej spoločnosti determináčna štruktúra rozvoja spôsobu života komplexný charakter a zahŕňa rozsiahlu oblasť javov objektívnej aj subjektívnej, materiálnej aj ideálnej, substanciálnej aj štrukturálnej povahy. Z obsahového hľadiska je rozhodujúci vplyv javov ekonomickej a politickej povahy, ktoré patria k najdynamickejšie sa rozvíjajúcim zložkám systému socialistickej spoločnosti. Z formálneho hľadiska je, naproti tomu, potrebné zdôrazniť, že ako zdroje vývinového pohybu spôsobu života sa neuplatňujú len substanciálne sociálne javy, ale aj vzájomné vzťahy a štruktúry týchto javov, zahŕňajúce aj ich systémové protirečenia.

Pri mnohostrannej zakotvenosti spôsobu života v rôznych štruktúrach spoločenského systému ťažko možno očakávať, že ho môžu uviesť do pohybu iba čiastkové zmeny v spoločenskom systéme. Len pri súbežnom pôsobení viacerých podstatných sociálnych zmien vyvoláva vývin sociálneho systému efektívne zmeny v konkrétnych činnostiach obyvateľstva, podmieňujúcich zásadné štrukturálne zmeny v jeho spôsobe života. Dynamiku spôsobu života treba preto chápať ako súhrnný procesuálny účinok pôsobenia mnohých vzájomne intervenujúcich sociálnych príčin.

Natoľko zložitú štruktúru determinácie vývinového pohybu socialistického spôsobu života nemožno opísať prostriedkami dynamickej kauzality. Pôsobenie jednotlivých determinantov tohto pohybu treba skúmať v ich vzájomných súvislostiach, interakcii a zmenách ako čiastkových faktorov komplexného pôsobenia sociálneho systému na spôsob života. V tomto smere je účelné využitie faktorovej analýzy, ktorá umožňuje štatisticky určiť mieru podstatnosti, účinnosti a rozsahu vplyvu každého z nich.

Hlavnou prednosťou faktorovej analýzy pri skúmaní hybných síl rozvoja socialistického spôsobu života je jej schopnosť postihnúť vysoký počet pôsobiacich príčin, zistiť ich vzájomné interakcie, opísať dynamické rady zmien, ktoré vyvolávajú, vyjasniť ich korelácie a ich záťaž a na tomto základe spracovať maticu rozhodujúcich hybných síl rozvoja spôsobu života a smerov ich pôsobenia.

Použitie faktorovej analýzy skrýva však v sebe na druhej strane nebezpečenstvo zjednodušujúceho prístupu ku kvalitatívnej interpretácii pôsobiacich faktorov. Faktorová analýza nesmie viesť k ignorovaniu významovej odlišnosti rôznych úrovní determinácie spôsobu života, kvalitatívnej hierarchizácie jednotlivých faktorov a poradia ich pôsobenia, ktoré — najmä v dlhodobej perspektíve — rozhodujú o všeobecnosti a podstatnosti ich vplyvu na zmeny v živote sociálnych subjektov.

V tomto zmysle je faktorová analýza púhym východiskom dialektickej analýzy dynamiky rozvoja socialistického spôsobu života. Až jej dialektická analýza môže vyústiť v relevantný logický model hybných síl, uvádzajúcich do

pohybu socialistický spôsob života. V tomto modeli sa faktory rozvoja socialistického spôsobu života usporiadávajú nie podľa kvantitatívnych, ale podľa kvalitatívnych hľadísk na základe významovej všeobecnosti, podstatnosti a trvalosti ich vplyvu, ich funkčnej nadväznosti a podobne v ucelenú logickú predstavu zdrojov vývinového pohybu spôsobu života.

Konkrétne hybné sily rozvoja socialistického spôsobu života vznikajú a pôsobia v rámci piatich agregatívnych determináčnych štruktúr. Uplatňujú sa v rámci:

1. determinácie spôsobu života materiálnymi (prírodnými a spoločenskými) podmienkami;
2. usmerňovania a riadenia spôsobu života nadstavbovými inštitúciami spoločnosti;
3. pôsobenia systému duchovnej kultúry;
4. vplyvu psychických štruktúr sociálnych subjektov, ich potrieb, záujmov, vzdelania a realizačných schopností na spôsob života, a napokon tiež
5. autodeterminácie samého spôsobu života, ako výsledku interakcie rôznych stránok jeho vnútornej štruktúry, [Suchý 1976: 509].

Dialektický model faktorov vývinových zmien v spôsobe života socialistickej spoločnosti nefixuje okamžite pôbiace hybné sily, ale usiluje sa o ich generalizáciu z hľadiska ich synchronnej a diachronickej podstatnosti. Vďaka tomu si zachováva vypovedaciu schopnosť pre rozličné etapy vývoja socialistickej spoločnosti a možno ho využívať ako prostriedok porovnávania rôznych fáz rozvoja socialistického spôsobu života a posudzovania regulárnosti empirických údajov vo vzťahu k poznatkom teórie.

Daný model má však aj iné uplatnenie. Ako všeobecná predstava o hybných silách vývinu socialistického spôsobu života stáva sa jedným z teoretických východísk modelovania samotného spôsobu života, v ktorom vytvára predpoklady vývinového chápania obsahu spôsobu života.

2. Modelovanie socialistického spôsobu života

Napriek tomu, že sa v posledných rokoch v marxisticko-leninskej sociologickej literatúre ustálilo niekoľko logických modelov socialistického spôsobu života, majú zväčša deskriptívny charakter a nehodia sa pre účely prognózovania, programovania a riadenia. Tento nedostatok úzko súvisí s ich taxonomickým pôvodom. Odrážajú daný stav spôsobu života obyvateľstva, ale neprizerajú vôbec k prudkej dynamike jeho vývinových zmien. Taxonomický prístup v modelovaní spôsobu života má rozhodne svoje opodstatnenie v tom, že objasňuje komponenty, vstupujúce do významových štruktúr spôsobu života. Vyúsťuje však v stacionárne sumatívne modely a má preto len elementárny význam, ako na to poukazujú aj sami jeho predstavitelia [Illner 1974: 227].

Ak chceme získať model socialistického spôsobu života odrážajúci vývinové zmeny ako komponent, tak aj štruktúr spôsobu života, musíme zvoliť odlišný prístup a odvodzovať modelové predstavy o spôsobe života z reálnych procesov jeho existencie. Takýto dynamický prístup k modelovaniu spôsobu života predpokladá konfrontáciu predstáv o obsahu pojmu spôsob života s konkrétnymi hybnými silami utvárania a rozvoja životného procesu obyvateľstva. Ide tak v podstate o to odvodiť model spôsobu života z determinant jeho vývinovej dynamiky, od modelu jeho hybných síl.

Tieto dva modely v žiadnom prípade nemožno stotožňovať. Zámena modelu dynamiky socialistického spôsobu života za jeho obsahový model vedie k tomu, že sa do posledného zahŕňajú niektorými sociológmi aj objektívne životné podmienky, ktoré sú vonkajším predpokladom ľudského života, ale nie sú

jeho bezprostredným prejavom. Spôsob života vystupuje vo vzťahu k systému jeho hybných síl ako inkluzívny sociálny jav, ktorý sa vyvíja v určujúcej závislosti na pôsobení vonkajších faktorov, ale nereprodukuje mechanicky ani ich štruktúru, ani ich kvalitu.

Je to dôsledok toho, že dynamika socialistického spôsobu života nemá čisto extradeterminatívny charakter. Zúčastňujú sa na nej nielen vonkajšie, ale aj vnútorné faktory, ktoré navzájom dialekticky interagujú. Vonkajšie faktory predstavujú podmienky účinného uplatnenia vnútorných faktorov, zatiaľ čo tieto tvoria opäť modifikujúce prostredie pôsobenia vonkajších faktorov. Určujúcim činiteľom tejto interakcie sú faktory vonkajšej povahy, objektívne podmienky spoločenského života, a to predovšetkým spôsob výroby materiálnych prostriedkov života a jeho ekonomická štruktúra ako determinatívna základňa spoločenského života vôbec.

Zmeny v spôsobe výroby menia konkrétny charakter dialektickej interakcie rôznych faktorov rozvoja spôsobu života, ale nerušia určujúcu úlohu, aká v nej pripadá ekonomickej základni. V analogickom zmysle zdôrazňoval Engels v *Anti-Dühringu* [Engels 1932: 293], že uvedomelé riadenie spoločnosti mení spôsob, akým sa prejavuje determinujúci vplyv ekonomickej základne na život spoločnosti v tom zmysle, že ho podrobuje regulatívnej selekcii spoločenského vedomia a rozhodovania, ale nezasahuje podstatu tohto vplyvu.

Pochopenie určujúceho vplyvu objektívnych spoločenských podmienok rozvoja spôsobu života, umožňuje správne zhodnotiť aj rozsah špecifického vplyvu vnútorných faktorov dynamiky spôsobu života, jeho rôznych komponentov, úrovní, subjektívnych variant, jednotlivých kultúrnych foriem, životných prejavov a ich štruktúr na celkový proces tohto rozvoja. Vnútorná dynamika rozvoja socialistického spôsobu života je v každom prípade úzko spätá s vedomím, potrebami, hodnotovými orientáciami sociálnych subjektov, ktoré vnášajú do spôsobu života ako sociálnej formy sebaregulatívne črty. Hoci vzrastajúca uvedomelosť životného procesu tieto črty bezpochyby posilňuje, nemožno spôsob života ani v podmienkach socializmu považovať za autoregulatívny systém. Život človeka sa dá v rámci daných životných podmienok optimalizovať len po obmedzenú hranicu. Zásadné zmeny v spôsobe života nemožno dosiahnuť na jeho vlastnej pôde, ale len cez zmeny vonkajších životných podmienok a koniec koncov cez zmenu sociálneho systému. Rozhodujúcim prostriedkom progresívneho rozvoja spôsobu života ostáva preto aj v socialistickej spoločnosti politika, pretvárajúca štruktúry sociálneho systému ako sociálne prostredie ľudského života a nie štýlová kultivácia jeho vlastného obsahu.

To pravda nepopiera význam kultivácie životných foriem a ich štruktúr, vyhaňovania štýlovosti ľudského života a jeho individualizácie pre optimalizáciu a urýchľovanie rozvoja socialistického spôsobu života. Spolu so vzrastom subjektívnej sprostredkovanosti spôsobu života v socialistickej spoločnosti a prehlbovaním uvedomelosti v prístupe jednotlivcov k životnému procesu, bude sa bezpochyby štýlovo vyhaňovať aj ich spôsob života. Životný štýl možno v danej súvislosti označiť ako špecifickú formu subjektívneho osvojenia spoločenských vzorov a noriem chovania, ktorá umožňuje sociálnym subjektom optimálne využívať dané životné podmienky, ale ktorá sama bezprostredne neprináša ich subjektívne žiaduce zmeny.

Dynamický prístup k modelovaniu socialistického spôsobu života vyúsťuje tak v oveľa zložitejší výsledok, ako taxonomický prístup. Sprostredkuje model, ktorý nemá charakter neštruktúrovaného súboru komponentov, ale komplexného systému životných prejavov ľudí otvoreného zmenám.

Jednou z možných predstáv takéhoto modelu je komplex horizontálne a ver-

tikálne usporiadaných štruktúr rozličných komponentov spôsobu života. Za elementárnu, horizontálnu štruktúru takejto modelovej predstavy treba pokladať časový rozpočet životných činností sociálnych subjektov, podávajúci obraz o časovej štrukturácii ich spôsobu života.

Požiadavky existenčnej reprodukcie jednotlivých sociálnych subjektov možno chápať ako ďalšiu konkrétnejšiu kvalitatívnu štruktúru spôsobu života. Tieto požiadavky sa ďalej modifikujú vo funkčnej štruktúre, ktorá upresňuje obsah životnej činnosti sociálnych subjektov z hľadiska funkčných potrieb sociálneho systému. Okrem toho možno pri horizontálnom členení modelu socialistického spôsobu života uplatniť hľadiská aj iných sociálnych faktorov, zúčastňujúcich sa na štrukturácii a integrácii životného procesu sociálnych subjektov.

Vo vertikálnej výstavbe modelu socialistického spôsobu života nachádzajú svoj výraz rozdiely, vznikajúce medzi prioritami a preferenciami na rôznych úrovniach subjektívneho sprostredkovania spôsobu života, na úrovni potrieb, hodnôt, aspirácií, motivácií a vlastných praktických životných činností.

V konkrétnom spôsobe života spája vždy uvedené hierarchické štruktúry v jeden celok určitá globalizujúca vertikálna štruktúra, v ktorej sa napokon ustalať poradie dôležitosti rôznych hierarchií komponentov spôsobu života z hľadiska aktuálnych potrieb reprodukcie života jednotlivca a spoločenského celku. V tejto štruktúre sa s konečnou platnosťou vyhraňuje aj rozdiel podstatných a nepodstatných komponentov spôsobu života, z ktorých prvé možno chápať ako „... *komponenty strategické*, ktoré majú kľúčový význam tak pre upevňovanie a rozvoj štruktúrnych vzťahov, ako aj pre premeny vo všetkých ostatných komponentoch, a tým aj pre kryštalizáciu špecifickej kvality socialistického spôsobu života“ [Filipcová-Filipec 1976: 251].

Uvedený model socialistického spôsobu života predstavuje synchronné zobrazenie typických životných prejavov sociálnych subjektov, ktoré bezprostredne nepodáva obraz o ich zmenách a vývinových súvislostiach. Až jeho intervalové využitie vo výskume sprostredkuje podklady ku komparáciám, v ktorých tieto zmeny vystupujú navonok. Vďaka súvislosti s modelom dynamiky socialistického spôsobu života, možno uvedený štruktúrny model socialistického spôsobu života pokladať za dynamický v tom zmysle, že je otvorený zmenám a schopný reagovať na ich účinky bez ohľadu na to, či znamenajú stratu, či vynorenie nových komponentov, alebo zmenu hodnotových priorít, záujmových preferencií a poradia dôležitosti praktických životných činností.

Skúsenosti s intervalovým použitím synchronného modelu socialistického spôsobu života otvárajú možnosti ďalšieho modelovania v diachronnej osi, ktoré sprostredkuje obraz o vlastných vývinových procesoch pretvárajúcich obsah spôsobu života. Modelovú predstavu vývinového procesu spôsobu života v určitej etape spoločenského rozvoja, alebo — v dlhodobej perspektíve — model podstatných štruktúrnych zmien v spôsobe života v priebehu niekoľkých takýchto etáp možno označiť za dynamický (evolučný) model rozvoja spôsobu života v užšom zmysle. Možnosti modelovania v tomto smere sprostredkujú bezpochyby v budúcnosti nové údaje potrebné pre zvýšenie účinnosti riadenia spoločenského rozvoja a spolu s tým aj nové prostriedky pre programovanie a riadenie rozvoja spôsobu života.

3. Uvedomelý charakter rozvoja socialistického spôsobu života

Dynamika rozvoja socialistického spôsobu života nadobúda v procese rozvoja socialistickej spoločnosti stále uvedomelejší charakter. Je to výsledkom toho,

že životné činnosti jednotlivcov sa v závislosti na raste vzdelanostnej úrovne obyvateľstva a prehľbovaní jeho socialistického uvedomovania rozvíjajú ako vedome sprostredkované na základe silne racionalizovaných motívov a životných plánov. Druhým faktorom rastu uvedomelosti rozvoja socialistického spôsobu života, ktorý doňho vnáša celospoločenské zretele a vtlača mu tak cieľavedomý charakter v celospoločenskom zmysle, je regulatívna činnosť socialistického štátu a spoločenských inštitúcií.

V socialistickej spoločnosti nadobúda v dôsledku toho uvedomelosť ľudského spôsobu života nový, celospoločenský rozmer, ktorý nesie so sebou aj rad závažných zmien pre proces jeho utvárania, obnovovania a regulácie. Subjektom uvedomelých regulatívnych zásahov do spôsobu života nie je už iba jednotlivec, ale aj spoločnosť ako konkrétne historický systém jednotlivcov.

Západná sociológia vznáša voči myšlienke spoločenskej regulácie spôsobu života rad námietok, ktoré na jednej strane dokazujú nezlučiteľnosť spoločenskej regulácie spôsobu života so sebaurčením a slobodou jednotlivca, zatiaľ čo na druhej nachádzajú neprekonateľné prekážky realizácie takéhoto zámeru.

Je nesporné, že cieľavedomé spoločenské riadenie spôsobu života má priamu súvislosť k sebaurčeniu a slobode jednotlivca a že v tomto smere nastoľuje rad závažných otázok etického charakteru. Východiskom ich riešenia je však skutočnosť, že cieľavedomé zásahy spoločnosti do životného procesu jednotlivcov sa dostávajú do rozporu s úsilím jednotlivca o autonómne smerovanie jeho života len za istých teoretických a praktických predpokladov. Životné potreby, motívy a ciele jednotlivca sa iba v podmienkach antagonisticky štruktúrovanej spoločnosti formujú ako protiklad odcudzených spoločenských cieľov, vyjadrujúcich záujmy vládnucej menšiny spoločnosti. V socialistickej spoločnosti sa životné potreby príslušníkov makrosociálnych skupín — robotníckej triedy, družstevného roľníctva a pracujúcej inteligencie — rýchlym tempom zblížujú a vyrovnávajú, čo tvorí reálnu základňu integrácie aj ich sociálnych záujmov v celospoločenskom meradle. Spoločnosť reprezentovaná orgánmi spoločenského riadenia nevstupuje preto ako odcudzený protipól individuálneho subjektu, ale ako globálny subjekt, sprostredkujúci realizáciu spoločných záujmov jednotlivcov.

Predmetom spoločenského riadenia nie sú pritom životné aktivity jednotlivcov samé, ale ich spôsob života, ako ich generalizujúca štruktúra. Riadenie spôsobu života sa preto uskutočňuje hlavne cestou optimalizácie vonkajších životných podmienok jednotlivcov, vystupujúcich vo vzťahu k ich sebadeterminácii zväčša práve ako obmedzujúce faktory, vymykajúce sa ich osobnej kontrole. Pokiaľ riadenie spôsobu života zahŕňa aj mechanizmy kultúrnej povahy, pôsobia tieto cez psychickú štruktúru osobnosti, a to predovšetkým ako výchovno-vzdelávacie faktory jej životnej orientácie, ktoré neobchádzajú, ale podieľajú sa na mechanizme prijímania životných rozhodnutí osobnosťou.

Z uvedeného vyplýva, že spoločenské riadenie spôsobu života predpokladá usmerňovanie najmä strategických komponentov ľudského života a jeho všeobecných štruktúr, ktoré bezprostredne korelujú s priebehom sociálnych procesov podmieňujúcich kvalitatívnu určitosť socialistického spoločenského systému. V kapitalistickej spoločnosti sú tieto stránky ľudského života ponechané chaotickému pôsobeniu neovládaných sociálnych síl, ktoré práve preto zasahujú drvivú väčšinu jej členov životnými záťažami, konfliktami a krízami, frustrujúcimi ich životné aktivity a ciele.

Racionálne usporiadanie takých štruktúr ľudského života, ako sú súvislosti kvalifikácie a pracovného zaradenia, pracovných zásluh a odmeňovania, príjmov

a sociálnych dávok, sociálno-politických činností jednotlivcov a činnosti sociálnych inštitúcií, sociálnej expanzie a sociálnej istoty jednotlivca, harmonizácie jednotlivých životných aktivít človeka, jeho pracovného a voľného času, práce a bývania, práce a zdravia a mnohých iných stránok ľudského života na základe plánovite realizovaných uvedomelých východísk sa v tejto súvislosti rozhodne nejaví ako prekážka, ale ako nepostrádateľný praktický predpoklad pozitívneho rozvoja a sebaurčenia všetkých členov spoločnosti. Uvedomelá regulácia spôsobu života sociálnych subjektov okrem toho prenikavo znižuje mieru konfliktnosti ich vzájomného spolužitia a v tom zmysle uvoľňuje rozsiahle rezervy ich životnej aktivity pre produktívne spoločenské ciele.

Rýchlo vzrastajúca homogenita života príslušníkov rôznych sociálnych skupín a postupné vyhaňovanie všeobecných čŕt jednotného socialistického spôsobu života rozširuje napokon aj priestor pre štýlové modifikácie všeobecných foriem a vzorov života, a to predovšetkým na individuálnej úrovni.

Ak sa v súčasnom kapitalizme stáva štýlová diferenciácia života, ako na to poukázal A. Toffler, formou obnovovania spretrhanej integrity jednotlivca a spoločnosti na poklesnutej skupinovej úrovni a v okrajovej polohe nepodstatných stránok života, modifikuje sa životný štýl ľudí v socialistickej spoločnosti predovšetkým na individuálnej úrovni a v plnom rozsahu ich životných prejavov, pretože jednotu jednotlivca so spoločnosťou zabezpečujú inštitúcie socialistickej spoločnosti celým radom účinných socializačných mechanizmov a právnych záruk. Vyhaňovaním osobného životného štýlu sa preto jednotlivec nedostáva do závislosti na „moci životného štýlu“ a úzkych referenčných skupín [Toffler 1970: 250—251], ako v súčasnom kapitalizme, ale kultivuje svoj životný proces na pevnom základe spoločenských istôt ako organický čiastkový moment procesu celospoločenského rozvoja.

V socialistickej spoločnosti sa preto rozvoj osobného životného štýlu jednotlivcov nevyhnutne uplatňuje ako jeden z vnútorných faktorov rozvoja spôsobu života a vo vzdialenejších dôsledkoch aj ako jeden zo zdrojov akcelerácie rozvoja spoločnosti. Na rozdiel od kapitalizmu, v ktorom dnes životný štýl slúži privatizácii osobnosti, pomocou ktorej jednotlivec čelí vzrastajúcemu tlaku dezintegračného pôsobenia neprehľadných životných príležitostí, nepochítateľných sociálnych zmien a nerealizovateľnej ponuky trhu, nadobúda životný štýl v socializme práve opačné poslanie. Stáva sa prostriedkom socializácie osobnosti, ktorý prepája súvislosti medzi komplexom jej života a medzi procesom spoločenského rozvoja nielen v jeho podstatných ale aj nepodstatných momentoch.

Štýlové modifikácie života však nemenia základné štruktúry života sociálnych subjektov, a preto ich nemožno pokladať za zmeny v spôsobe života v pravom zmysle slova. Rozhodne však tieto zmeny v najrôznejších súvislostiach pripravujú a sprostredkujú a v tomto zmysle nie je ani životný štýl iba záležitosťou jednotlivcov, ale aj predmetom oprávneného kultivačného záujmu orgánov spoločenského riadenia.

Potreba uvedomele regulovať celkovú dynamiku rozvoja socialistického spôsobu života vyplýva organicky zo všeobecných cieľov rozvoja socialistickej spoločnosti a z uvedomelosti jej komplexného riadenia. Cieľavedomé usmerňovanie spôsobu života obyvateľstva stáva sa dnes najmä v súvislosti so vzrastom významu subjektívneho činiteľa v spoločenskom rozvoji nepostrádateľným subjektívnym aspektom spoločenského riadenia, ktorý poskytuje rozsiahle možnosti usmerňovania, stimulácie a urýchľovania celkového vývoja spoločnosti.

Zavedenie riadenia spôsobu života do riadiacej praxe rozhodne nie je jednoduchou záležitosťou vzhľadom na syntetický charakter spôsobu života ako

sociálneho javu, na zložitost jeho distribúcie v triedno-sociálnej štruktúre a na náročnosť operacionalizácie a organizačného zabezpečenia vlastnej riadiacej činnosti. Napriek ťažkostiam nejestvujú však neprekonateľné prekážky realizácie tohto cieľa. Čistkové regulatívne zásahy do spôsobu života obyvateľstva sprevádzajú prax socialistického spoločenského riadenia od jej počiatkov a v súčasnosti nadobúdajú čoraz komplexnejší a koncepcnejší charakter. Prechod k sústavnému komplexnému riadeniu spôsobu života na základe cielavedomej koncepcie predpokladá však prekročenie hraníc rezortného riadenia životného procesu obyvateľstva, ktoré separuje jednotlivé problémy riadenia a izoluje navzájom pôsobenie jeho ekonomických a kultúrno-výchovných nástrojov.

Náročnosť úloh spoločenského riadenia vo vzťahu k spôsobu života je úmerná zložitosti tohto svojho nového objektu. Ako komplexný systém životných prejavov sociálnych subjektov je spôsob života ovplyvňovaný ako objektívnymi, tak aj subjektívnymi faktormi, ktoré vnášajú do procesu jeho formovania výberové momenty, vyvolávajúce na rôznych subjektívnych úrovniach obsahovú diferenciaciu spôsobu života. Prognózy rozvoja spôsobu života musia preto vychádzať nielen z objektívnych, ale aj zo subjektívnych zdrojov, ktoré si vyžadujú uplatnenie osobitných analytických a prognostických metód. Komplikácie prognostického a programatického charakteru sa reprodukujú aj v pragmatickej fáze riadenia v podobe osobitných nárokov na tvorbu koncepcie riadenia, konštrukciu jeho inštitucionálnej štruktúry, mechanizmov, nástrojov a metód.

V poslednej dobe sa vo výskume socialistického spôsobu života v socialistických krajinách ustálil rad produktívnych prístupov k riešeniu uvedených problémov. V ich rámci sa dnes vyjasňujú zvyšné teoretické problémy kvalitatívnej interpretácie spôsobu života, ktoré podmieňujú vytvorenie uspokojivého pojmového modelu spôsobu života a systému ukazovateľov potrebných pre účely prognózovania a programovania. V súvislosti s tým sa rozširujú aj pohľady na obsah a rozsah sociálneho plánovania v rozvinutom socializme, najmä v jeho väzbách na národohospodárske plánovanie a na činnosť jednotlivých rezortov spoločenského riadenia. Súbežne sa pracuje aj nad otázkami operacionalizácie kvalitatívnych údajov, ich kvantifikácie a agregácie, podmieňujúcich využitie výpočtovej techniky pri riadení životných procesov obyvateľstva.

4. Programová funkcia socialistického spôsobu života v uvedomelom riadení spoločenského rozvoja

Uvedomelá regulácia procesu rozvoja socialistického spôsobu života je dnes významným predpokladom mobilizácie sociálnej aktivity obyvateľstva pre plnenie cieľov socialistickej výstavby a urýchľovanie tempa sociálneho rozvoja. Mobilizácia subjektívneho faktoru v ďalšom rozvoji socializmu má ako svoj základný predpoklad všestranné a plné uspokojovanie existenčných potrieb sociálnych subjektov, založené na ich objektívnom poznaní. Spôsob života má pre toto poznanie osobitný význam preto, že odráža životné potreby obyvateľstva nielen komplexným spôsobom, ale tiež v ich podstatnej, všeobecnej a opakovateľnej podobe. Navyše vypovedá o potrebách obyvateľstva v súvislosti s produkčnými a spotrebnými činnosťami, ktoré konfrontujú životné aspirácie sociálnych subjektov s objektívnymi sociálnymi podmienkami ich realizácie. Spôsob života tak plní úlohu korekčného filtra, ktorý od seba oddeluje nereálne a reálne, neracionálne a racionálne, nepodstatné a podstatné, výberové a základné, výnimočné a opakujúce sa životné potreby.

Jeho prostredníctvom sa dá sledovať aj proces integrácie individuálnych potrieb v skupinovú, triednu a celospoločenskú potrebu a premena potrieb na

predmetne konkretizované záujmy rôznych sociálnych subjektov. V perspektíve spôsobu života sa napokon vyjavujú časové rady zmien v povahe a obsahu potrieb, hybné sily týchto zmien a objektívne tendencie ich súvislého vývinu.

Spôsob života tak poskytuje obraz o stave životných potrieb spoločnosti v ich objektívnej podmienenosti, subjektívnej štrukturácii a vývinovej zmene, umožňuje usudzovať o životných cieľoch jednotlivcov a sociálnych skupín v ich celkových súvislostiach a vývine. Vďaka tomu sa stáva jedným z dôležitých zdrojov formulácie súhrnných cieľov sociálnoekonomického rozvoja spoločnosti a východiskom prognostických a programových úvah o jeho ďalšom smerovaní. „V systéme národohospodárskeho plánovania“, píše v súvislosti s tým A. B. Bezrukov, „vystupuje rozvoj a zdokonaľovanie socialistického spôsobu života ako všeobecný sociálny cieľ vo vzťahu ku konkrétnym aplikovaným cieľom, predstavujúcim prostriedky jeho dosiahnutia“ [Bezrukov 1977: 168—169].

Programová funkcia, akú dnes spôsob života nadobúda vo vzťahu k spoločenskému riadeniu sa postupne presadzuje v čoraz širších súvislostiach. Orgány riadenia využívajú už dlhší čas ukazovatele spôsobu života ako východiská regulatívnych zásahov do spoločenských procesov v rôznych sférach života, zahŕňajúcich aj mnohé oblasti a aspekty výroby. Teoretické poznanie problematiky spôsobu života musí vychádzať z tejto skutočnosti a rozhodnejšie vytvárať podmienky pre využívanie parametrov spôsobu života v procese riadenia spoločenskej výroby a života spoločnosti vôbec.

Vysoká zacielenosť socialistického spôsobu výroby na uspokojovanie potrieb spoločnosti je čoraz dôležitejším činiteľom rastu spoločenskej efektívnosti výroby a rozširovania reprodukčného cyklu spoločenského života. Štruktúrna a bilančná konfrontácia výrobných programov s prognózami a programom rozvoja socialistického spôsobu života je najmä v polohe nevýrobnej spotreby bezprostredným a vysoko účinným prostriedkom zvyšovania efektívnosti spoločenskej výroby.

Uplatnenie hľadiska a ukazovateľov socialistického spôsobu života vnáša do programovania a plánovania hospodárskeho a sociálneho rozvoja niektoré nové prvky. Predovšetkým implikuje významový posun v predmete plánovania smerom k spoločenským funkciám výroby. Vyžaduje si ďalej zmenu a rozšírenie sféry prognózovania, programovania a plánovania rozvoja národného hospodárstva a jej organické prepojenie so sférou sociálneho prognózovania, programovania a plánovania. Napokon predpokladá tiež rozšírenie horizontov prognostických, programových a plánovacích výhľadov a rozpracovanie dlhodobých plánov hospodárskeho a sociálneho rozvoja, poskytujúcich dostatočný priestor pre formuláciu podstatných cieľov rozvoja spôsobu života a voľbu najoptimálnejších trás ich realizácie v strednodobých a krátkodobých plánoch.

Rozhodujúcou prednosťou využitia hľadiska spôsobu života v cieľovom prístupe k riadeniu spoločenského rozvoja je začlenenie rozvoja národného hospodárstva do systémového kontextu celospoločenského vývinu a konfrontácia jeho objektívnych vývinových tendencií so životnými potrebami jeho ľudských nositeľov a všeobecnými cieľmi rozvoja socializmu.

Kategória „socialistický spôsob života“ stáva sa tak dnes oprávnené jedným z najfrekventovanejších pojmov marxisticko-leninskej sociológie, ktorý významne prispieva k vymedzeniu cieľov spoločenského rozvoja, k vyjasneniu ich štruktúry a ich ľudského zmyslu. Osvetľuje vzájomnú prepojenosť objektívnych a subjektívnych stránok spoločenského rozvoja a nevyhnutnosť formulovať jeho cieľové predstavy nielen v závislosti na vývinových tendenciách objektívnych spoločenských procesov, ale aj na rozvoji ľudského činiteľa, na životných potrebách, záujmoch a cieľoch človeka.

Literatúra

- Bezrukov, A. B.: *Socialističeskij obraz žizni i razvitije potrebnostej trudjaščichsja. Problemy socialističeskogo obraza žizni*. Moskva, Nauka 1977.
- Engels, F.: *Anti-Dühring*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatury 1962.
- Filipcová, B. — Filipec, J.: *Různoběžky života*. Praha, Svoboda 1976.
- Gerson, E. M.: *On „Quality of Life“*. In: *American Sociological Review* 1976, vol. 41.
- Hauser, A.: *Filosofie dějin umění*. Praha, Odeon 1975.
- Illner, M.: *Ukazatele způsobu života československé společnosti. Tvorba socialistického způsobu života*. Bratislava, VÚŽÚ 1974.
- Semjonov, V. S.: *Obraz žizni sovjetskogo čelovjeka*. Moskva, Mysl 1975.
- Suchý, J.: *Dynamika rozvoja socialistického spôsobu života*. In: *Sociológia* 1976, č.6.
- Toffler, A.: *Der Zukunf-Schock*. Bern; München; Wien, Schertz 1972.

Резюме

Сухи И.: Динамичный характер социалистического образа жизни

Динамическое развитие социалистического общества изменяет жизненные условия народонаселения и их посредством стимулирует развитие жизненных потребностей, жизненного процесса и образа жизни. На этапе строительства развитого социалистического общества целенаправленное регулирование развития образа жизни становится настоятельным требованием сохранения функционального единства социальной системы и жизненного процесса народа. В связи с этим необходимо преодолевать многие трудности, связанные с теоретическим познанием динамики развития образа жизни, его прогнозированием, программированием и собственно руководством, связанные со сложностью и субъективной опосредованностью образа жизни. Преодоление этих трудностей требует прежде всего создания динамической модели образа жизни, способной постичь сложность его внешней детерминации и его внутренней структуры в их непрерывных изменениях.

Категория социалистического образа жизни в связи с этой новой актуальностью становится одним из наиболее употребляемых понятий марксистско-ленинской социологии, которое значительно способствует определению целей общественного развития, выяснению их структуры и их человеческого смысла. Оно объясняет взаимную связь объективных и субъективных аспектов общественного развития и неизбежность формулирования его целей не только в зависимости от тенденций развития объективных общественных процессов, но и от человеческого фактора, жизненных потребностей, интересов и целей человека.

Summary

Suchý J.: Dynamic Character of the Socialist Way of Life

The dynamic development of the socialist society changes the living conditions of the population and, through their mediation, introduces also the population's necessities of life, its process of life and its way of life into the evolutionary motion. At the stage of building up a developed socialist society, the goal-directed regulation of the development of the way of life becomes an imperative of preserving the functional unity of the social system and the life process of the population. In connection with this, it is necessary to overcome a number of difficulties relating to the theoretical knowledge of the developmental dynamics of the way of life, its forecasting, programming and its management itself; these arise in consequence of the complexity and subjective mediation of the way of life. The overcoming of the mentioned difficulties requires first of all the elaboration of a dynamic way-of-life model capable of grasping the complexity of its external determination as well as of its internal structure in their continual change.

In connection with its new actuality outlined above, the category of the socialist way of life is becoming one of the most frequently used concepts of Marxist-Leninist sociology; it significantly contributes to the delimitation of social-development goals, to the elucidation of their structure and their human meaning. It throws light upon the interconnection between objective and subjective aspects of social development shows the inevitability of formulating its goal ideas not only in relation to the developmental tendencies of objective social processes but also to the development of the human factor, to the necessities of life, to the interinterests and goals of man.